

**”Minä racastan sydhämestäni sinua Herra”
– Gunnæruksen sävelmänmuokkaus kansan-
kielisessä Officia Missæ -kokoelman introi-
tuksessa ”Herra on minun turvani”**

Kirjallinen työ (5p8)
Sari Pyykönen
Taideyliopisto
Sibelius-Akatemia
Klassisen musiikin osasto
Kirkkomusiikki ja urut -aineryhmä
Helsingin yksikkö
2019

1. Johdanto	4
1.1. Tutkimuskohde ja tutkimuskysymys.....	4
1.2. Aiemmat tutkimukset	5
1.3. Tutkimusmenetelmät.....	6
1.4. Lähteiden valinta.....	7
1.5. Lähde: Officia Missæ 1605.....	9
1.6. Lähde: Henricus Thomae -boken 68v.	10
2. Taustaluvut.....	12
2.1. Moodien määritelmiä	12
3. Gunnæruksen sävelmämuokkauksen yleisiä periaatteita.....	13
3.1. Deklamaatio ja tekstisisällön vaikutus sävelmään.....	13
3.2. Sentonisointi ja adaptointi.....	14
3.3. Alukkeet ja Factus est	15
3.4. Introituslauluille tunnusomaisten piirteiden säilyminen Officia Missæssa ..	16
4. Tutkimuslaulun analyysi	17
4.1. Tekstivalinnat	17
4.2. Sentonisointi tutkimuslaulussa.....	20
4.3. Auke ja deklamaatio.....	21
5. Tutkimustulokset.....	23
6. Tutkielmassa käytetyt lyhenteet.....	24
7. Lähde- ja kirjallisuusluettelo.....	24
7.1. Painetut lähteet.....	24
7.2. Verkkolähteet.....	24
7.3. Käsikirjoituslähteet	25
8. Kuvaliitteet.....	25
8.1. Henricus Thomae -boken, 68v	25

8.2. Gunnæruksen Officia Missæ 1605, 35r	26
8.3. Introitusten Factus est Dominus ja Herra on minun	27
turvani sävelmävertailu	27
8.4. Missale Aboense: secundum ordinem fratrum praedicatorum. Parvio, Matti 1988 s.262	28
8.5. Hannikainen, Jorma (toim). Michael Bartholdi Gunnærus, Ne Latinan kie- liset Officia Missæ, s. 53	29

1. Johdanto

1.1. Tutkimuskohde ja tutkimuskysymys

Tässä kirjallisessa työssä tarkastelen, noudattaako introitus ”*Herra on minun turvani*” alukkeen deklamaation ja sävelpartikkelien lainautumisen osalta niitä Michael Bartholdi Gunnæruksen sävelmänmuokkauksen periaatteita, jotka on määritelly Jorma Hannikaisen tutkimuksessa *Suomeksi suomalaisten tähden – Kansankielisen tekstin ja sävelmän suhde Michael Bartholdi Gunnæruksen suomenkielisessä Officia Missæ -introituskokoelmassa (1605)*.

Tarkoitukseni on selvittää, miltä osin Hannikaisen esittelemät sävelmänmuokkauksen ominaispiirteet, jotka tutkimuksessa *Suomeksi suomalaisten tähden* esitetään koskien *Officia Missæ* kaikkia introituksia, toteutuvat tai eivät toteudu erityisesti kokoelman introituksessa ”*Herra on minun turvani*”. Tästä introituksesta ja tarkemmin sen suomenkielisestä vuoden 1605 *Officia Missæ* -versiosta käytän jatkossa nimeä ”tutkimuslaulu”. ”*Herra on minun turvani*” on Gunnæruksen kansankielelle sovittama versio latinankielisestä *Factus est Dominus* -introituksesta. Sanaa ”introitus” käytän tässä tutkimuksessa tarkoittaen sillä messun alkuun sijoitettavaa gregoriaanista psalmisävellystä, joka koostuu kolmesta elementistä: antifoni, versus ja doksologia. Hannikaisen mukaan Gunnæruksen käyttämä termi ”*Officia Missæ*” tarkoittaa kokoelman yhteydessä samaa kuin introitus.¹ Introitus on ensimmäinen messun vaihtuvista osista, eli proprioium-osista. Muita vaihtuvia osia ovat graduale, halleluja, offertorio ja communio.²

Hannikainen korostaa tutkimuksessaan suurta kielellistä ja musiikillista taitoa, joka Gunnæruksen kansankielisistä introituslaulusovituksista ilmenee. Hannikaisen mukaan kokoelma poikkeaa edukseen muista ajan reformaation hengessä sovitetuista gregoriaanisen sävelmistön käännösprojekteista nimenomana kielenmukaisuuden näkökulmasta. Tutkimuksessaan Hannikainen osoittaa, että vaikka sävelmiä on muokattu varsin vapaasti, on se tehty tyylin mukaisesti ja niin, että uudet sävelmät sopivat suomenkielisen tekstin kanssa yhteen. Hannikainen erittelee niitä keinoja, joita Gunnæruksella on ollut käytössään taidokkaaseen lopputulokseen päästäkseen. Tutkimuksen johtopäätöksissä Hannikainen kuvailee *Officia*

---

¹ Hannikainen 2006, 79.

² Hannikainen 2006, 19.

Missæ -kokoelmaa kansankielisen gregorianiikan harvinaisena esimerkkinä ja kokoaa yhteen niitä keinoja, joita Gunnærus on käyttänyt sovittaessaan lauluja kansankielelle.³

Tarkoitukseni on tuoda lukijan ulottuville selkeästi tietoa siitä, mitä Gunnæruksen sovitustyöstä tiedetään ja erityisesti keskittyä tarkastelemaan Gunnæruksen sävelmänmuokkaustyötä introituksessa ”*Herra on minun turvani*”.

1.2. Aiemmat tutkimukset

Kirjallisessa työssäni tukeudun eniten jo mainittuun Jorma Hannikaisen väitöskirjaan *Suomeksi suomalaisten tähden*.⁴ Väitöskirja on tehty Sibelius-Akatemian Kuopion osaston tutkijakoulutuksen kautta ja se on julkaistu osana *Studia Musica* -sarjaa.

Tutkimusta varten Hannikainen on suorittanut laajan fragmenttiainesten läpikäynnin yrittäessään jäljittää Gunnæruksen käyttämiä latinankielisiä sävelmistölähteitä. Tutkimuksen tavoitteista Hannikainen kertoo seuraavaa: ”Tutkimuksessa tarkastellaan Gunnæruksen käsikirjoitetun suomenkielisen introituskokoelma *Officia Missæ*n sisältöä, tekstejä ja sävelmiä sekä erityisesti Gunnæruksen tapaa käsitellä gregoriaanisia sävelmiä sovittaessaan niitä suomenkieliseen asuun.”

Keskiaikaiset käsikirjoitukset ovat tutkimuksen lähdemateriaalia: ”Vertaamalla kokoelman sävelmiä keskiaikaisiin käsikirjoituksiin pyritään selvittämään Gunnæruksen työssään käyttämä latinankielinen sävelmistölähde sekä se, miten ja millä perusteella Gunnærus on sävelmiä muokannut”.

Hannikaisen mukaan *Officia Missæ*n omintakeisin piirre on se tapa, jolla gregoriaanisten introitusten sävelmiä on muokattu. Tutkimus osoittaa, että sävelmiä on muokattu varsin vapaasti ja että sentonisaatiomenetelmää on käytetty erityisesti antifonien sävelmänmuokkauksessa. Tutkimuksen mukaan Gunnæruksen sävelmänmuokkaukset on tehty tyylinmukaisesti ja taitavasti. Hän on onnistunut työssään ottamaan huomioon sekä moodin tunnusomaisten piirteiden säilymisen että kielenmukaisuuden ja tekstin merkityksen sävelmään. Periaatteista ja keinoista kerrotaan tarkemmin luvussa ”Sävelmänmuokkauksen periaatteet Gunnæruksen sovitustyössä aikaisemman tutkimuksen mukaan”. Luvussa 4.8 ”introitusten yk-

---

³ Hannikainen 2006, 251–252.

⁴ Hannikainen 2006.

sityiskohtaista tarkastelua”⁵ Hannikainen esittelee koko kirkkovuoden kattavan introituslaulukokoelman introitus kerrallaan laulujen esiintymisjärjestyksessä. Tämä järjestysnumeroin varustettu listaus tarjoaa ainutlaatuista tietoa *Officia Missæ* lauluista. Kunkin laulun kohdalle on merkitty laulun sijainti käsikirjoituksessa, pyhä- tai juhlapäivän nimi ja introitusantifonin alkusanat.

Gregoriaanisissa introituksissa on kolme osaa: moodin eli kirkkosävellajin mukainen antifoni, joka on yleensä liikkuvampi ja melismaattisempi, siis kuvioidumpi, kuin introituksen muut osat, versus, joka muistuttaa enemmän puhelaulua eli kantillointia sekä doksologia, eli kunnia Pyhälle Kolminaisuudelle, joka on usein käsikirjoituksissa merkitty vain alkusanojen ja käytettävän moodin tunnuk-silla.

Psalmisävelmän moodi on merkitty roomalaisin numeroin ennen introitusantifonin alkusanoja. Kirjaimet A. ja V. raamatunkohtien yhteydessä viittaavat antifoniin ja versukseen. Käytettävät raamatunkohtien jaottelut noudattelevat vuoden 1992 raamatunkäännöstä ja vastaavien latinankielisten introitustekstien osalta Vulgataa, Parvion laatiman luetteloinnin mukaan.⁶ Vulgatan mukainen raamatunkohta ilmoitetaan latinankielisen introitusantifonin alkusanojen jälkeen. Alkusanat on kirjoitettu kursiivilla ja ne noudattavat *Missale Aboensen* kirjoitusasua.⁷

Varsinainen tutkimuksen analyysiluku käsittelee sävelmänmuokkausta *Officia Missæ* introituslaulukokoelmassa.

1.3. Tutkimusmenetelmät

Tutkimuksessani esittelen tutkimuslaulun ja tarkastelen sitä aikaisemman tutkimuksen valossa. Tässä kirjallisessa työssä käsitellään kansankielistä *Herra on minun turvani* -introitusta vuodelta 1605 ja jätetään vähemmälle huomiolle laulun aiempi historia.

Gunnæruksen sävelmänmuokkauksia tutkin vertaamalla tutkimuslaulua sen latinankieliseen juurisävelmään. Introitus *Herra on minun turvani* mainitaan Hannikaisen tutkimuksessa ”Suomeksi suomalaisten tähden - Kansankielisen tekstin ja sävelmän suhde Michael Bartholdi Gunnæruksen suomenkielisessä *Officia*

---

⁵ Hannikainen 2006, 154–198.

⁶ Parvio 1988, 557–561.

⁷ Hannikainen 2006, 154.

Missæ -introituslaulukokoelmassa (1605)” kaikkien kokoelman introitusten luettelomaisessa tarkastelussa sivulla 176. Vastaava latinankielinen antifoni *Factus est dominus* on tähän yhteyteen otettu myöhäiskeskiaikaisesta gradualesta HEN (Henricus Thomae -käsikirjoitus).⁸

Hannikaisen tekemän luotteloinnin mukaisesti olen päättänyt käyttää vertailussa toisena lähteenä *Factus est Dominus* -laulua, joka löytyy *Henricus Thomae* -käsikirjoituksesta.⁹

Tutkin Gunnæruksen sävelmänmuokkauksia sävelmävertailun avulla. Vertailussa otan huomioon sentonisaatiomenetelmän käytön, alukkeet ja deklamaation ja tekstisisällön vaikutukset sävelmään. Lopuksi vertaan tutkimukseni tuotoksia Hannikaisen väitteisiin Gunnæruksen sävelmänmuokkauksista *Officia Missæ* -kokoelmassa.

1.4. Lähteiden valinta

Kirjallisen työni verrattain lyhyen mitan vuoksi olen joutunut rajaamaan lähdemateriaalin hyvin tarkasti. Aluksi kerron, millä perusteella tämä valinta on tehty, sekä myös, mitkä lähteet jätin tutkimuksen ulkopuolelle. Sen jälkeen esittelen tutkimusmateriaalina käyttämäni lähdeaineistan mukaan lukien käsikirjoituslähteet, nykyaikaiset editiot ja muun aineiston sekä varsinaisen työlauluni.

Hannikaisen mukaan *Officia Missæ* introitussävelmät näyttävät tarkastelun perusteella pohjautuvan suomalaiseseen käytäntöön, eikä ole ilmaantunut syytä olettaa, että Gunnæruksen käyttämä lähde olisi poikennut Turun hiippakunnan traditiosta.¹⁰

Turun hiippakunnan traditiosta Hannikainen kirjoittaa: ”Lähtötilanteen oletamus on, että Gunnæruksen vaikuttimet nousevat ajan suomalaisesta jumalanpalveluselämästä. Tästä syystä kokoelman sävelaineistoa on verrattu lähinnä Turun hiippakunnan keskiaikaiseen introitus-ohjelmistoon.”¹¹

---

⁸ Hannikainen 2006, 176.

⁹ HEN, 68v.

¹⁰ Hannikainen 2006, 133.

¹¹ Hannikainen 2006, 61–62.

En ymmärrä, minkä tähden Viipuri jää niin vähälle huomiolle, vaikka Gunnæruksella oli sinnekin suhteita vahvasti. Jostain syystä hän on hakeutunut Helsinkiin, mutta silti työskennellyt introitusten säilyttämisen puolesta.

Knuutila on kertonut Viipurin alueen kirkollisesta merkityksestä ja liturgisista käytännöistä.¹² Olisikin kiinnostavaa verrata keskenään Knuutilan mainitsemia fragmentteja ja Hannikaisen luetteloimaa lähdeaineistoa. Knuutila kirjoittaa kuitenkin myös näin: ”Konventtien perustaminen ja yhtenäinen liturgia tehostivat kirkollista toimintaa Novgorodin suunnalla ja lukittivat siten osaltaan alueen kuumista Turun hiippakunnan ja laajemmin Kalmarin unioniin kuuluneen Ruotsin yhteyteen”. Konventeilla Knuutila tässä tarkoittaa dominikaanista ja fransiskaanista konventtia, jotka perustettiin Viipuriin 1300-luvun lopulla. Turun Hiippakunnassa oli vuonna 1330 otettu virallisesti käyttöön dominikaaninen liturginen käytäntö. Knuutilan mukaan dominikaanisen konventin perustamisen voi edellyttää edistyneen virallisen liturgisen käytännön vakinaistumista myös Viipurissa.

Reformaation aikaa edelsivät vuosikymmenet olivat kirkollisesti hyvin turbulenttia aikaa Turun hiippakunnan alueella. Turun hiippakunta jaettiin kahtia 1554 ja tällöin Kustaa Vaasa nimitti Mikael Agricolan Turun ja Paulus Juustenin Viipurin piispaksi.¹³

Tutkielmani käsittelemä introituskokoelma julkaistiin vuonna 1605, eli vain 51 vuotta tämän ajanjakson jälkeen. On myös merkittävää, että Juusteen hoiti myös Viipurin piispan tehtäviä 1546–1568, kunnes Viipurin avoin piispanistuin täytettiin uudelleen. Juusten ”vei mukanaan” nipun seurakuntia osaksi Turun hiippakuntaa.¹⁴

Tämä on mielestäni merkittävää, sillä noiden tapahtumien ajankohta on ollut 1568 ja noiden seurakuntien joukossa on ollut myös Hauho, eli seurakunta, jolle Gunnærus omisti introituskokoelmansa vuonna 1605, eli 53 vuotta myöhemmin. Mielestäni onkin luontevaa ajatella, että ehkä Hauhon seurakunta on pitänyt yllä yhteyttä Viipurin hiippakunnan seurakuntiin monella tavalla vielä senkin jälkeen, kun se muodollisesti oli viety osaksi Turun hiippakuntaa.

---

¹² Knuutila, 36–38.

¹³ Knuutila, 49–50.

¹⁴ Knuutila, 51.

Tämä puolestaan mielestäni ohjaa kysymään, voidaanko asettaa mitään aikarajaa sille, kuinka pitkään jossakin paikassa pidetään kiinni vanhoista perinteistä, ikään kuin ”omin luvun”? Varsinkaan, kun kirjallista todistusaineistoa ei ole. Vaikka Gunnærus oli käyttänyt lähteenään Turun hiippakunnan virallista sävelmistöä, on hän kuitenkin saattanut saada myös muitakin vaikutteita. Tällaisia lähteitä Knuutila listaa Viipurin alueen 1300-luvun liturgisen käytännön yhteydessä.

Knuutilan mukaan Viipurin seudulla oli 1300-luvun ensimmäisellä puoliskolla tiiviit kirkolliset yhteydet Linköpingin ja Växjön hiippakuntiin. Knuutila kysyy, olisiko Linköpingin tuomiorovasti Vimundin ja Växjön piispa Thomas Johanneksen toiminta voinut tuoda Karjalaan myös omien hiippakuntiensa liturgisia käytäntöjä? Suoranaista lähdetiedoin todistettavaa vastausta ei Knuutilan mukaan voida esittää. Asiaa voi Knuutilan mukaan lähestyä myös epäsuorasti tarkastelemalla Kansalliskirjaston *Framenta membrenæa* -kokoelmassa säilytettäviä missale-, graduale, lectionaria-, kalendaria-, brevaria-, antiphoneria-, ja ritualekirjojen katkelmia. Näistä 238 fragmenttia oli liturgian historiallisessa tutkimuksessa ajoitettu Knuutilan mukaan 1200–1300 -luville ja niistä 32 varmasti käytetty Turun hiippakunnassa. Lisäksi ne on paikannettu kuuluneen Englannissa, Ranskassa, Saksassa, Lundin hiippakunnassa sekä muualla Pohjoismaissa käytettyjen kaltaisiin liturgisiin kirjoihin, jotka vaikuttivat Turun hiippakuntaan Linköpingin ja Uppsalan hiippakuntien kautta.

1.5. Lähde: Officia Missæ 1605

Introitus *Herra on minun turvani* kuuluu Michael Bartholdi Gunnæruksen vuonna 1605 kirjoittamaan Officia Missæ -nimiseen introituslaulukokoelmaan. Jorma Hannikainen tarkastelee kokoelmaa väitöskirjassaan *Suomeksi suomalaisten tähden*. Laulun sijainti alkuperäisessä Officia Missæ -käsikirjoituksessa on 35r.¹⁵

Gunnærus itse käytti lauluista keskiaikaisen dominikaanisen perinteen mukaisesti Officia Missæ -nimitystä. Tässä tutkimuksessa käytän lauluista Hannikaisen tapaan introitus-nimitystä. Nimi tulee laulujen sijoittumisesta messun alkuun.¹⁶

---

¹⁵ Hannikainen 2006, 139.

¹⁶ Hannikainen 2006, 105.

Introitus *Herra on minun turvani* vastaa rakenteeltaan muita kokoelman lauluja. Hannikaisen mukaan sävelmien rakenne vastaa perinteisten gregoriaanisten introitusten rakennetta.¹⁷ Muiden kokoelman introitusten tapaan *Herra on minun turvani* -introituksessa on antifoni, versus ja doksologia eli kunnia Pyhälle Kolminaisuudelle.

Tutkimuslaulun kieli on Agricolan aikaista suomea. Nuotti on käsinkirjoitettu ja sävelmä on merkitty neliönotaatiolla. Neliönuottinotaatio vastaa Suomessa muutenkin 1500- 1600- luvuilla käytettyä neliönuottikirjoitustapaa. Alkukirjain on koristeellinen ja kookas verrattuna muuhun tekstiin.

Introitus on osoitettu laulettavaksi toisena sunnuntaina Pyhän Kolminaisuuden päivän jälkeen. Se kuuluu kokoelman temporale -osioon ja siinä tarkemmin talvijakson lauluihin. Laulu on ensimmäisessä moodissa. Kuten muutkin *Officia Missæ* introituslaulut, *Herra on minun turvani* on kansankielinen sovitus latinankielisestä introituksesta. Tutkimuslaulu on laadittu latinankielisen, gregoriaanisen *Factus est dominus* -introituksen pohjalta.

Kirjallisen työni loppuun olen sijoittanut käsikirjoituslähteen kuvataallenteen lisäksi myös helppolukuisen ja paljon informaatiota tarjoavan version tutkimuslaulusta. Kuva on *Officia Missæ* käytännöllisestä editiosta, joka julkaistiin vuonna 2009. Käytännöllisen edition avulla introituksia on mahdollista tutkia aiempaa helpommin ja ottaa osaksi laulettavaa ohjelmistoa. Käytännöllisessä editiossa on translitteroinnit kaikista kokoelman 95:stä introituslaulusta neliönuotein neljäviivaiselle nuottiviivastolle kirjoitettuna. Introitus ”*Herra on minun turvani*” on lauluista järjestyksessä 46.¹⁸ Kirja sisältää tietoa käsikirjoituksesta, Gunnæruksen sovitustyöstä introitusten parissa, tärkeitä luetteloita sekä jokaisen kokoelman introituksen käytännölliseen asuun puettuna. Laulut on kirjoitettu neliönuoteilla myös käytännöllisessä editiossa.

1.6. Lähde: Henricus Thomae -boken 68v.

Tutkimusluvun latinankielinen esikuva *Factus est dominus* on yksi Henricus Thomae -käsikirjoituksen 77:stä introituslaulusta. Henricus Thomae -boken on monin tavoin verrattavissa *Officia Missæ* -kokoelmaan. Hannikaisen mukaan kä-

---

¹⁷ Hannikainen 2006, 123.

¹⁸ Hannikainen, 2009. Tutkimuslaulu *Herra on minun turvani* on sivulla 53.

sikirjoitussidoksen introituslaulujen osasto on Gunnæruksen Officia Missæta ajallisesti lähimmäs sijoittuva latinankielinen koko kirkkovuoden käsittävä introituslaulukokoelma.¹⁹ Hannikaisen mukaan kokoelman 77 latinankielistä introituslaulua on järjestetty temporale- ja sanctorale -osastoihin. Syntyaikansa lisäksi Henricus Thomae- käsikirjoituksen introitusosasto vastaa pitkälti Gunnæruksen kansankielistä introituslaulukokoelmaa rakenteensa, laajuutensa ja notaationsa osalta.

Factus est dominus -introituslaulun raamatunkohdat Vulgatassa vastaavat *Missale Aboensen* jaottelua. Antifoni on psalmista 17, alkaen jakeen 19 puolesta välistä aina jakeen 20 loppuun: ”Factus est dominus protector meus et eduxit me in latitudinem salvum me faciet quoniam voluit me”.²⁰

Introituslaulun versus muodostuu psalmin 17 toisesta jakeesta ja kolmannen jakeen alkuosasta. Vulgatan mukaan ne menisivät näin: ”Diligam te Domine fortitudo mea Dominus firmamentum meum et refugium meum et liberator meus.”

Latinankielinen introitusteksti kuitenkin poikkeaa Vulgatasta tässä kohtaa. Introitustekstissä versus alkaakin sanoilla: ”Diligam te Domine virtus mea”. Sama sanavalinta on *Missale Aboensen* teksteissä toiselle sunnuntaille Pyhän Kolminaisuuden päivästä. Muilta osin introitusteksti noudattaa Vulgatan raamatunkäännöstä. Antifonissa ainoastaan yhden sanan käännösasu on erilainen: sanan ”faciet” kohdalla on introitustekstissä ”fecit”.

Factus est dominus on muiden kokoelman introitusten tapaan kirjoitettu neljän nuottinotaatiolla ajalle tyypillisesti. Alkukirjain ei ole yhtä koristeellinen kuin *Herra on minun turvani* -introituksessa, mutta se on kookas ja erottuu muusta kirjoituksesta. Kookkaat alkukirjaimet ovat kokoelman introituksille muutenkin tyypillisiä.²¹

Introitusten lisäksi Henricus Thomae -boken sisältää messun ordinariumlauluja, hymnejä, sekvenssejä ja rukoushetken lauluja latinaksi, ruotsiksi ja suomeksi.²²

---

¹⁹ Hannikainen 2006, 33.

²⁰ Vulgata. PSALMI IUXTA LXX: 17

²¹ Hannikainen, 2006, 136.

²² Hannikainen 2006, 33.

2. Taustaluvut

2.1. Moodien määritelmiä

Officia Missæen introitussävelmistä Hannikainen kirjoittaa seuraavaa. ”Tarkastelun perusteella voidaan todeta, että Officia Missæen introitussävelmät pohjautuvat ilmeisesti suomalaiseen käytäntöön. Tutkimuksessa ei ole tullut esille mitään, mikä osoittaisi Gunnæruksen käyttäneen jotain Turun hiippakunnan traditiosta poikkeavaa lähdettä”. Hannikaisen mukaan antifoneihin liittyvät psalmisävelmät ovat myöhäiskeskiaikaisen suomalaisen käytännön mukaisissa moodeissa ja vastaavat niitä melodioiltaan.²³

Officia Missæen alussa on mooditaulukko.

Officia Missæen lauluista 19 noudattelee ensimmäistä moodia, 17 laulua kulkee kahdeksannessa moodissa ja kolmanneksi eniten lauluja on moodeissa kolme ja kuusi – kummassakin saman verran, eli 12 laulua. Vähiten lauluja, ainoastaan kuusi, on viidennessä moodissa.

Hilkka-Liisa Vuori kirjoittaa lainaten Powersia: ”Moodin voidaan sanoa olevan teoreettinen käsitys yhteneväisistä melodisista piirteistä olemassa olevissa melodioissa tai melodiatyypeissä. Aikakaudesta riippuen moodi-termiä määriteltäessä huomio on kiinnitetty eri kestoisten nuottien suhteisiin, sävelmän intervallisuhteisiin tai asteikko ja melodiatyyppiin”.²⁴

Vuoren tutkimuksesta käy myös ilmi, mihin 1300-luvun moodikäsitys perustui. ”Cantus Sonorum on kirjoitettu 1300-luvulla. Birgitan ajan modaalinen musiikinteoria perustui aiempien vuosisatojen näkemyksille. Tunnetuimmat käsi-kirjoitukset olivat italialaista alkuperää. Guido Arezzolaisen *Micrologus*, noin vuodelta 1026, ja tuntemattoman munkin kirjoittama *Dialogus de musica*, noin vuodelta 1000.”²⁵

Keskiajan modaalinen musiikinteoria on siis tunnettu Turun hiippakunnan alueella useita satoja vuosia. Vuoren mukaan kahdeksan moodin järjestelmässä laulun moodi voidaan usein määrittää finaliksen eli päätössävelen mukaan.²⁶ Toi-

---

²³ Hannikainen 2006, 133.

²⁴ Vuori 2011, 109.

²⁵ Vuori 2011, 110.

²⁶ Vuori 2011, 111.

nen apu moodin määrittämiseksi on tenor-sävel, eli resitaatiosävel. D-moodista Vuori kertoo, että autenttisessa d-moodissa tenor on perussävelen kvintti, eli a-sävel, kun taas plagaalisessa d-moodissa tenor on kaksi sävelaskelta alempana, eli f.²⁷

3. Gunnæruksen sävelmämuokkauksen yleisiä periaatteita

3.1. Deklamaatio ja tekstisisällön vaikutus sävelmään

Hannikainen esittää, että Gunnæruksella syynä sävelmien muokkaukseen ei ollut suomenkielisen ja latinankielisen tekstin erilainen tavumäärä, vaan pikemminkin kielen muut ominaisuudet. Hannikaisen tekemä Officia Missæen introitus-sävelmien tutkimus osoittaa, että introitusmelodioita on mutoiltu samantapaisesti kuin muutenkin reformaation aikana, mutta eri syistä. Reformaation aikaan tavallista oli sijoittaa uusi kansankielinen teksti olemassaolevaan sävelmään niin, että melodioita muokattiin vain sen verran, että ne sopivat yhteen uuden tekstin tavumäärän kanssa. Hannikainen osoittaa Gunnæruksen sävelmänmuokkauksen tapahtuneen muista syistä, kuin tavumäärän yhteensovittamisen tavoittelusta. Gunnæruksen sävelmänmuokkausratkaisuja tarkastellessaan Hannikainen kiinnittää huomiota deklamaatioon, eli sanojen ja tavujen erotteluun tekstin sävelmään sijoittamisessa. Deklamaatiota Hannikainen tarkastelee kielenmukaisuuden pohjalta ja ottaa huomioon myös selkeän sävelmaalailun. Teologisten seikkojen tai tekstisisällön vaikutusta deklamaatioon Hannikainen ei tarkastele. Myöskin oletuksena on, että kokoelman syntyaikana Turun hiippakunnassa käytettiin ekvalistista laulutapaa, jossa yksittäiset neliönuotein merkityt nuotit saivat kaikki saman keston.²⁸

Deklamaatio reformaation ajan sävelmämuokkauksessa tapahtui Hannikaisen mukaan yleensä jakamalla yhdellä tavulla laulettavia sävelryhmiä, eli ligatuureja, useampaan osaan, tai yhdistämällä yksittäisiä nuotteja uusiksi ligatuureiksi, tai toistamalla samaa säveltä.²⁹

Hannikainen osoittaa tutkimuksessaan, että Gunnæruksen tekemät introitussovitukset on tehty erityisen taitavasti ja musikaalisesti ja niin, että sävelmän ja

---

²⁷ Vuori 2011, 112.

²⁸ Hannikainen 2006, 219–220.

²⁹ Hannikainen 2006, 219.

tekstin luonteva yhteys on ilmeisesti ollut merkittävässä roolissa, sillä *Officia Missæ*n lauluissa kielenmukaisuus toteutuukin Hannikaisen mukaan paremmin, kuin muissa saman aikakauden kansankielisissä kokoelmissa.³⁰

3.2. Sentonisointi ja adaptointi

Sentonisointi tarkoittaa uuden sävelmän muodostamista jo olemassa olevista sävelmäpartikkeleista eli migraatioista.³¹ Hannikaisen mukaan sentonisaatiomenetelmä on tapa, jota Gunnærus osasi käyttää sävelmien muokkauksessa ja joka oli tyypillinen myös gregoriaanisen perusohjelmiston syntyaikana.³² Sentonisoinnista Hannikainen: ”Yleensä Gunnærus on muokannut introitusantifoneja varsin vapaasti, sentonisoinnin keinoin. Hän on toiminut alkuperäisten gregoriaanisten sävelmien kannalta varsin tyypillisellä ja tyylinmukaisella tavalla, mutta toisaalta reformaatioajan näkökulmasta katsoen hyvin poikkeuksellisesti.”³³

Poikkeuksellista muihin reformaation ajan vastaaviin kansankielisiin käännöskokoelmiin verrattuna on Hannikaisen mukaan se, että Gunnærus näyttää pitäneen ehdottoman tärkeänä sävelmän ja tekstin luontevaa yhteyttä. Tästä on osoituksena kielenmukaisuuden ja tekstin merkityksen vaikutus sävelmän muokkauksessa.³⁴ Hannikaisen mukaan Gunnærus on osannut muokata ja jopa luoda uusia sävelmiä tyylinmukaisesti ja osoittaen merkittävää musiikillista taitoa.

Gunnærus on ollut perillä oman aikansa mooditeoriasta, sillä esipuheessa hän on maininnut *reperkussio*-termin, jota myös Andreas Ornithoparcus käyttää.³⁵ Hannikaisen mukaan sekä Gunnærus että Ornithoparcus tarkoittavat tällä samaa asiaa. Kumpikin käyttää sanaa ’*reperkussio*’ tarkoittamaan moodille tunnusomaisia sävelkuvioita. Hannikaisen mukaan Gunnærus on käsitellyt antifonimelodioita niinkin vapaasti, että ne välillä ovat saaneet jopa itsenäisen ilmeen. Moodille tunnusomaisia sävelkuvioita käyttämällä sävelmien tyylinomaisuus on säilynyt ja

---

³⁰ Hannikainen 2006, 252.

³¹ Hannikainen 2006, 201.

³² Hannikainen 2006, 252.

³³ Hannikainen 2006, 207.

³⁴ Hannikainen 2006, 252.

³⁵ Hannikainen 2006, 252.

Hannikaisen mukaan vaikuttaakin siltä, että Gunnærus on onnistunut säilyttämään sovituksissa gregoriaaniselle introitussävelmistölle luonteenomaiset piirteet.³⁶

Sentonisaatiomenetelmä on Hannikaisen mukaan ollut avainasemassa *Officia Missæ* sävelmien muodostamisessa. Sävelmänmuokkaustyö on tehty kielenmukaisuus ja tekstin merkitys huomioiden ja gregoriaanisten sävelmien luonnetta ymmärtäen, tyylinmukaisesti.

Tutkimuksen mukaan *Officia Missæ*n introitusten rakenne on perinteinen gregoriaanisen introituksen mukainen: antifoni, versus ja doksologia. Melodioita on muokattu suomenkieliseen tekstiin sopiviksi. Hannikaisen mukaan ne ovat kuitenkin lähes poikkeuksetta tunnistettavissa jonkin latinankielisen introitussävelmän variantiksi. Joidenkin antifonien melodia on muuttunut alkuperäiseen verrattuna lähes tunnistamattomaksi, mutta osa antifoneista on säilynyt lähes ennallaan.³⁷

3.3. Alukkeet ja *Factus est*

Alukkeella tarkoitetaan laulun aloitusta, joka gregoriaanisissa sävelmissä saa suuren merkityksen sävelmän moodia määrittäessä. Kun puhutaan gregoriaanisista sävelmistä, on tärkeää muistaa, että niiden varhaishistoria ulottuu ajalle ennen nuottikirjoituksen syntyä. Käsitys moodeista onkin vaihdellut aikojen saatossa riippuen siitä, mitä aikaa eletään ja millaisesta perinteestä on kyse.

Gunnærus on tuntenut hyvin ainakin Ornitoparchuksen kirjoitukset moodeista, joten voidaan ajatella, että hän on tukeutunut jonkin verran Guido Arzzolaisen käsityksiin moodeista. Nämä tiedot ovat olleet tärkeitä, kun hän on koittanut säilyttää moodien tunnusmerkit.

Hannikainen kuvailee moodien tuntomerkkejä nojaten Guidon teoriaan: ”Jokaisen moodin sävelmillä onkin niille tyypillisiä tapoja aloittaa sävelmä ja nousta aloituksessa keskisävelelle. Sävelmän jatkuessa se muotoutuu moodille tunnusomaisista sävelkuvioista ja myös tyypillisestä tavasta päättää sävelmä päätössäveleen.”

Hannikaisen mukaan Gunnærus on muokannut sävelmien alukkeita niin, että moodille tunnusomaiset piirteet ovat säilyneet. Hän on myös sommitellut

---

³⁶ Hannikainen 2006, 251.

³⁷ Hannikainen 2006, 123.

suomenkielisen tekstin niin, että tavumäärät eivät ainoastaan vastaa sävelten määrää, vaan teksti ja sävelmä ovat yhdessä luontevat laulaa. Samaan luontevaan lopputulokseen hän toisaalla päätyy muokkaamalla sävelmää, mutta alukkeiden sävelmänmuokkausta tyylinmukaisuuden vaatimus on antanut raamit työskentelylle. Hannikaisen mukaan alukkeiden alussa tavupainot sijoittuvat tekstiin tavallisesti samalla tavoin sekä latinan että suomenkielisessä introituksessa.

Alukkeita koskevassa luvussa Hannikainen käyttää esimerkkinä tutkimuslauluani. Hänen mukaansa ensimmäisen moodin alukkeissa ensimmäinen, painollinen tavu on yleensä jaettu dab- ligatuurille. Sen lisäksi, että latinankieliset introitukset käyttäytyvät näin, Hannikaisen mukaan myös Gunnærus on yleensä sommitellut ensimmäisen moodin introitusten alukkeet samalla tavalla. Muualla kuin alukkeissa vastaavaa tavupainojen sijoittelun imitointia ei Hannikaisen mukaan ole.³⁸

3.4. Introituslauluille tunnusomaisten piirteiden säilyminen *Officia Missæssa*

Hannikaisen mukaan Gunnærus tunki hyvin Andreas Ornithoparchuksen käsityksen moodeista.³⁹ *Officia Missæ*n alkuun on liitetty esipuhe⁴⁰, joka sisältää Ornithoparchuksen tapaan kymmenviivaisen nuotiston avulla kuvatut moodiasteikot. Kokoelman introitukset kattavat kahdeksan tavallisimmin käytettyä moodia, mutta esipuheessa Gunnærus esittelee kuitenkin kahdeksan sijaan kaksitoista moodia ja lisäksi kaksi ”huumaavan vaikutuksensa” takia hylättyä moodia.⁴¹

Tutkimuslaulu on 1-moodissa. Esipuheen mooditaulukon esittelemien kirkkosävellajien ohella moodeista tietoa tarjoaa myös introituskokoelman alkuun sijoitettu eräänlainen tonarium, joka muodostuu Cunnia-säkeistä kahdeksassa eri moodissa.⁴²

Doksologiasäkeistön jälkeen on rubriikki, joka viittaa esipuheen mooditaulukkoon ja introitusten yhteydessä doksologiasta on merkitty aluke ja finalis. Esi-

---

³⁸ Hannikainen 2006, 214.

³⁹ Hannikainen 2006, 71.

⁴⁰ Hannikainen 2006, 69-76.

⁴¹ Hannikainen 2006, 71.

⁴² Hannikainen 2006, 128–129.

puheen mooditaulukko ja Cunnia olkoon Isäl' -tonarium esittelevät siis introitus-kokoelmassa käytetyt psalmisävelmät.⁴³

Ornitoparchus neuvoo aloittelijoita käyttämään kymmenviivaista viivastoa ja esikuvana hänellä on erityisesti Guido Arezzalolaisen teokset. Guiden solmisääntö-ohjeita ja moodeja hän esittelee käyttäen kymmenviivaista viivastoa.

1. moodin Cunnia-säkeissä on yksi ero verrattuna Henricus-Thomae-käsikirjoituksen Gloria-säkeisiin. Cunnia-säkeen 2. ja 3. säe alkavat samoin (fe - fg), kun taas Gloria säkeessä 1. ja 2. säe vastaavat toisiaan (e - fg).⁴⁴

4. Tutkimuslaulun analyysi

4.1. Tekstivalinnat

Hannikaisen mukaan Gunnæruksen tekstivalinnat poikkesivat melko useinkin *Missale Aboensen* mukaisista kirkkovuoden introitusten psalmiteksteistä.⁴⁵ Tutkimuksen mukaan Gunnæruksen 95 introitusantifonista vain 61 on säilyttänyt alkuperäisen teksti-sävelmä -yhteytensä ja sijoittumisensa kirkkovuoteen. 15 introitusantifonia ovat alkuperäisellä paikallaan kirkkovuodessa, mutta teksti on vaihdettu. Kuusi introitusantifonia on tehty juhlapäivän vaihtoehtoisiksi lauluiksi, ja ne on muokattu saman juurisävelmän pohjalta kuin viereinen teksti-sävelmä -yhteytensä säilyttänyt introitus. Kymmenen introitusantifonia on muodostettu sävelmän pohjalta, joka esiintyy toisaalla *Officia Missæ*- kokoelmassa ja kolme jäljelle jäävää introitusantifonia ovat Gunnæruksen sommittelemia sävelmiä.⁴⁶ *Herrra on minun turvani* -introitusantifoni edustaa ensimmäistä ja laajinta ryhmää. Introitus on osoitettu Gunnæruksen käsikirjoituksessa dominica II post Trinitatis -pyhäpäivälle ja sekä suomen- että latinankielinen introitusteksti on samasta psalmista, vaikka numerointi onkin historiallisista syistä hieman eri. Introituksen latinankieliset alkusanat on mainittu *Missale Aboense* -messukirjassa. Teksti-sävelmä yhteys on siis säilynyt ja laulu on tyypillisellä paikallaan kirkkovuodessa.

---

⁴³ Hannikainen 2006, 129.

⁴⁴ Hannikainen 2006, 131.

⁴⁵ Hannikainen 2006, 251.

⁴⁶ Hannikainen 2006, 123.

Vaikuttaa siltä, että Gunnæruksen suomenkielinen teksti seuraa pääosin tarkasti Agricolan käännöstä teoksessa Daavidin psalttari.⁴⁷ Poikkeuksena on introituksen aluke. Latinankielinen psalminkohta sekä Vulgatassa (Psalmi IVXTA LXX:17), että Henricus Thomae -käsikirjoituksen introituksessa alkaa psalmin 17 jakeen 19 puolesta välistä.⁴⁸ Agricolan käännös on tässä tarkka ja sanasta sanaan yhdenmukainen: (ja Herra tuli minun turvakseni.)

Gunnærus on tässä muokannut tekstiä niin, että se on lyhentynyt: ”*Herra on minun turvani*”. Kaikissa muissa kohdissa Gunnærus seuraa Agricolan käännöstä, mutta aivan introituksen alussa hän on korvannut verbin toisella lähes samaa tarkoittavalla.

Lähempi tarkastelu paljastaa, että näin toimimalla Gunnærus on saanut aikaan sen, että introituksen aloittavan reperkurssiintervallin ympärille rakentuvan alukkeiden aikana päädytään molemmissa introituksissa ikään kuin samaan tilanteeseen tekstin kannalta. Latinankielinen lausahdus kuuluu: ”*Factus est Dominus*” ja näyttäisi siltä, että Gunnærus ei ole halunnut jättää tapahtumaa ikään kuin kesken myöskään suomen kielellä sijoittamalla sanan ”turvakseni” sijamuodon -kseni vasta ensimmäisen kaarroksen loppuun, vaan hän on muuttanut ilmaisun rakenteen niin, ettei epäselvyyttä jää ja tapahtumat kulkevat samaa tahtia kummassakin käännöksessä. Sekä suomen- että latinankielisessä versiossa seurakunta tai psalmia laulava ryhmä vastaa käytettävän raamatuntekstin mukaisilla sanoilla kysymykseen, ”mitä Herra nyt on”. ”Minun turvani”, vrt. ”*protector meus*”.

Ilmiö vaikuttaisi olevan enemmän yhteydessä laulun rytmitykseen ja dynaamiseen etenemiseen, kuin tarkalleen ottaen sisältöön. Jos Gunnærus olisi nimenomaan halunnut olla tarkasti toistamassa laulun sisällön, olisi hän latinankielen taitoisena voinut vaihtaa siihen sisältöä tarkemmin vastaavan suomennoksen:

---

⁴⁷ Daidin sen HERRAN Palvelijan Psalmi / edelveisattava / jolla hän kiitti HERRA sille ajalla / jona hen wapacti henen / caikista henen wihollistens / ja Saulin käsistä / ja sanoi.
Daidin Kiitossana wapaudhens tedhen / Joca ombi Christuxen pinan ja woiton Esicuva / Sille sittequin Hen päsi coolemasta / niin hen asetettiin pacanain Pääxi / se on / Christikunnan.
Mine racastan sydhemesteni sinua HERRA minun Woiman / HERRA ombi minun Callion / minun Linnan / ja minun Wapactaian / minun Jumalan / minun Uskalluxen / jonga päle mine turuan.
Ja hen wei minun wlos lakialle / hen minun wlostemmasi / Sille hen mielistui minuhun.
Ja nin Ilmestuit Wettein Culiut / ja Maan aluxet Coorittiin / HERRA Sinun laitoxestas ja sinun Sieraimes puhalohesta ja corsamisesta.
Hen lehetti Taiuahasta / ja haki minun / ja wlosweti minun suurista wesist.
Hen minun wapautti jaloimmasta Wihollisestani / minun Wainolisildani / joca olit minua wäkeummet.
Jotca minun ylitzelangesit Tuscassani / ja HERRA tuli minun Turuaxeni.

⁴⁸ et factus est Dominus protector meus

”Herrasta tuli minun suojelijani”, esimerkiksi. Joka tapauksessa hän on jostain syystä vaihtanut tekstiä sen sijaan, että olisi muokannut ainoastaan sävelmää ja säilyttänyt Agricolan kirjoituksen mukaisen kieliasun: ”Herra tuli minun Turuaxeni”. Tätä kohtaa käsitellään erikseen luvussa 4.3. Aluke ja deklamaatio.

Seuraavaksi tarkastelen suomenkielisten introitusten kirjoitusasua. On huomattava, että Gunnærus käyttää monin paikoin kirjoitustapaa, joka vastaa tutkmani Agricolan kirjoitusta paremmin Suomen kielen ääntämistä. Voisiko syynä olla, että painettujen kirjojen kohdalla jouduttiin toimimaan rajallisten vaihtoehtojen kanssa, vai onko myös käsikirjoituksissa ollut eri koulukuntia? Siihen ei tämän tutkimuksen rajoissa ole mahdollista mennä.

Joka tapauksessa on kiinnostavaa, että siinä missä Agricolan teoksissa e-kirjain korvaa puhekielen ä-vokaalin, Gunnæruksen tekstissa on paikalla useimmiten ”ä”. Yksi ”ä” merkitään a-kirjaimella, jonka päällä on väkänen, ja kaksi peräkkäistä ä-kirjainta nykyaikaista ”ä”-kirjainta läheisesti muistuttavalla kirjaimella – a-kirjaimella, jonka päällä väkäsiä on kaksi.

Gunnæruksella sana ”wei” on muuttunut muotoon ”weij”, sanan ”lakialle” paikalla on ”laikialle”, sana ”woiman” on muuttunut merkillisesti woÿmain, ja sana ”Wapactaian” on kirjoitettu asuun ”Wapactajain”.

Tämän tutkimuksen laajuus ei riitä nyt sen selventämiseen, mistä Gunnærus on saanut vaikutteita käyttämälleen kirjoitusasulle. Tarkastelen valintoja kuitenkin suhteessa sävelmään. Gunnærus käyttää kahta eri tapaa omistamiseen viittaavissa sanoissa.

Sanat, jotka nykyisellä kirjakielellä olisivat esimerkiksi ”linnani” tai ”voimani”, ovat Agricolalla säännönmukaisesti muodossa ”linnan” tai ”woiman”, kun taas Gunnærus käyttää kahta eri kirjoitusasua vaihdellen; ”linnan”, ”woÿmain”.

Kun tarkastellaan näitä sanoja yhdistettynä sävelmään, huomataan, että lyhyiden punctum-sävelten kohdalla myös sanallinen ilmaisu on saanut lyhyen, suoran muodon, kun taas pitkät, diftongiin päättyvät sana-asut ovat paikoissa, joissa on sävelten vaihto tai jossa melodia voidaan ajatella viipyilevän, kuten lopetuksissa. Voidaan siis arvella, että sanan ja sävelmän välinen yhteys ehkä näkyy myös sanatasolla sanojen kirjoitusasujen valinnoissa.

4.2. Sentonisointi tutkimuslaulussa

Introitusten *Herra on minun turvani*⁴⁹ ja *Factus est dominus*⁵⁰ antifonien vertailulla pyritään selvittämään, onko Gunnærus käyttänyt introitusantifonin sävelmänmuokkauksessa sentonisointia ja adaptointia aiempien tutkimusten kuvamalla tavalla. Sävelmävertailua havainnollistava kuva on liitettynä työn loppuun.⁵¹

Introitusten antifoneille suoritettu vertailu osoittaa Gunnæruksen käyttäneen sentonisaatiomenetelmää sävelmää muokatessaan.

Tutkimuslaulu alkaa samalla dab -ligatuurilla kuin vertailusävelmä. Intonaation aikana sävelmä palaa takaisin a-sävelelle, joka on I-moodin mukaisesti melodian tenor-sävel. Intonaatio on smanlainen kummassakin introituksessa. Kuitenkin on intonaatiota välittömsästi seuraava melodiaosuus poikkeaa vertailusävelmästä.

Henricus Thomæ -boken esittelee introituksesta version, jossa ei ole lainkaan alennettua b-säveltä. Niin ikään ei *Officia Missæ* merkitse erikseen alennusta. Hannikaisen toimittamassa käytännöllisessä editioissa kerrotaan lisää b-sävelen merkinnästä kokoelmassa.⁵²

Hannikaisen mukaan aikalaiset tiesivät ilman erillisiä ohjeita, minkälaisissa tapauksissa h-sävel tuli alentaa. Edition alennusmerkit on lisätty Graduale Triplexin käytäntöä noudattaen.

”Herra on” -intonaation jälkeen sävelmä jatkuu sanoilla ”minun” (a-gfg) ”turwani” (a-gba-a). Sävelmä on muodostettu mahdollisesti poistamalla latinankielisestä introituksesta ligatuurit (gf-f) sanasta ”dominus” ja (aga-a) sanasta ”protector”. Sävelmän ensimmäinen kaarros päättyy ja toinen alkaa tekstin kohdassa ”ja”. Teksti ”ja hän wej minun” vastaa sävelmältään latinankielisen introituksen jaksoa ”et eduxit me”, tosin siitä puuttuu Henricus Thomæ:n mukainen a-sävelen toisto sanan ”eduxit” lopussa. Sanan ”vlos” nuotintaminen (a-acd) vaikuttaa ensikatsomalta melko vapaalta ratkaisulta, mutta oikeastaan voi ainakin leikitellä ajatuksella, että Gunnærus olisi siirtänyt a-sävelen toiston toiselle puolelle (ag) -ligatuuria eli ikäänkuin latinankielen sanan ”me” yli suomenkielisen sanan ”vlos” al-

⁴⁹ Tämän työn kuvaliite 8.2.

⁵⁰ Tämän työn kuvaliite 8.1.

⁵¹ Tämän työn kuvaliite 8.3.

⁵² Hannikainen 2009, 115.

kuun. Ratkaisu näyttäisi yhdistävän elementtejä kyseisen kohdan ympärillä, sillä sanassa ”latitudinem” on toistuva sävel (c-c), mutta sanassa ”vlos” se on korvattu a:n toistolla (a-a). Sanan ”lakialle” sävelmä on suoraan sanasta ”latitudinem”, sen loppuosa (cbc-a-aba-a).

Suomenkielisen introituksen jatko ”hän minun” toistaa sellaisenaan latinankielisen jakson ”salvum me”. Sanan ”vlos” ligatuuri (a-ga) on Gunnæruksen lisäämää uutta sävelmateriaalia. Vertailun avulla selviää, että sävelmäpartikkeli on oikeastaan toisinto latinankielisestä sävelmästä poistettuun jaksoon sanan ”protector” lopussa. Gunnærus on vain muuttanut deklamaatiota eli tavujen sijoittelua, ja lainannut tämän sävelmäpartikkelin toiseen paikkaan. Tämän jälkeen sävelmää on muutettu ainoastaan deklamaation osalta. Henricus Thomæ -käsikirjoituksen mukaisessa versiossa toiseksi viimeinen sävel on e, vaikka suomenkielisessä introituksessa se on d.

4.3. Aluke ja deklamaatio

Seuraavassa on havainnollistettu tekstin tavupainoja ja tavumääriä.

Her-ra on mi-nun tur-wa-ni

2 1 2 3

ja hän weij mi-nun v-los

1 1 1 2 2

la-ki-**al-le**. Hän

4 1

mi-nun v-los tem-mai-si

2 2 3

sil-lä hän mie-lis-tui

2 1 3

mi-nu-hun

3

Tässä tutkimuksessa sanapainolla viitataan sanan painotukseen virkkeessä. Suomen kielessä tavupaino on aina sanan ensimmäisellä tavulla. Jos tavuja on neljä tai enemmän, tulee sanaan myös sivupaino, tai sivupainoja. Sivupaino esiintyy pääpainon ohella enemmän kuin kolmitavuisissa sanoissa kolmannella tai neljänellä tavulla ja sen jälkeen edelleen joka toisella tavulla, mutta ei viimeisellä. Nel-

jännellä (kuudennella, kahdeksannella jne.) tavulla on sivupaino yleensä vain viisi- ja useampitavuisissa sanoissa silloin kun sanan kolmas tavu on lyhyt. Pitkien sanojen sivupainojen sijainnissa ilmenee horjuvuutta.⁵³

Tutkimuslaulussani on yhteensä kuusi yksitavuista sanaa, seitsemän kaksitavuista sanaa, neljä sanaa, joissa on kolme tavua ja yksi nelitavuinen sana, joka on tavumäärältään laulun pisin sana.

Suomen kielen mukaiset tavupainot sijoittuvat tekstissä siten, että pääpaino on aina sanan ensimmäisellä tavulla.⁵⁴ Sivupainoja ilmenee vain yli kolmitavuisissa sanoissa niin, että nelitavuisessa sanassa sivupaino on kolmannella tai neljännellä tavulla. Sanassa ”la-ki-al-le” sivupaino on kolmannella tavulla.

Tutkimuslaulun aluke alkaa intonaatiolla ”Herra on”. Painokkaat tavut ovat ensimmäisen sanan ensimmäinen tavu ”Her” ja jälkimmäinen sana ”on”. Factus est dominus- introituksessa alun intonaatio on pidempi. Graduale Triplex⁵⁵ osoittaa intonaatioksi jakson ”Factus est Dominus”. Painokkaat tavut ovat intonaation aloittava ”Fac”, yksitavuinen sana ”est” ja sanan ”Dominus” ensimmäinen tavu. Sanapainot osuvat kummankin antifonin alukkeessa samoihin kohtiin tekstissä kahden ensimmäisen sanan osalta.

Kuten on kerrottu luvussa 4.1, Gunnæruksen tekstikäännös on muuten Agricolan sanavalintojen mukainen, mutta hän on muuttanut sitä alukkeen osalta. Siinä missä Agricola kirjoittaa ”Herra tuli minun Turuaxeni”, Gunnærus on muotoillut introitustekstin alukkeeseen muotoon ”*Herra on minun turwani.*” Latinankielisessä alukkeessa intonaatio on kolmen tavun mittainen, niin että painokkaat tavut ovat sanarajojen yli ensimmäinen ja kolmas. Mikäli hän olisi käyttänyt Agricolan käännöstä, ei tyylinmukaisuus olisi toteutunut yhtä hyvin.

Näyttää siltä, että Gunnærus on tässä kohti muokannut tekstiä, koska hän on halunnut säilyttää esikuvana olleen gregoriaanisen psalmilaulun tyylin ja tavan myös suomenkielisen introituksen aloituksessa. Tutkimuslaulussa Gunnærus on siis pysytellyt Agricolan sanavalinnoissa niin pitkälti, kuin se on tyylinmukaisuuden säilymisen kannalta ollut mahdollista, mutta on muokannut tekstiä niin, että on saanut aikaan moodille tyypillisen alukkeen.

---

⁵³ Hannikainen 2006, 199-200; Nettilähde ks.

⁵⁴ Hannikainen 2006, 199.

⁵⁵ GT

5. Tutkimustulokset

Tutkimuslaulun aluke alkaa intonaatiolla, joka noudattaa ensimmäiselle moodille tyypillistä tyyliä. Tekstiä muokkaamalla Gunnærus on onnistunut sijoittamaan painokkaat tavut alukkeen osalta samoihin kohtiin kuin latinankielisessä tekstissä. Antifonin aloittava lause poikkeaa Agricolan suomennoksesta, mutta muu introitus noudattaa sitä uskollisesti. Tutkimustulos on yhteneväinen Hannikaisen väitteen kanssa siitä, että alukkeissa toteutvat sekä tyylinmukaisuus että kielenmukaisuus.

Tulkintani mukaan tutkimuslaulu kulkee plagaalisessa d-moodissa, sillä sen resitaatiosävel on a-sävel, eli kvintti. Sekä latinan- että suomenkielisessä introituksessa a-sävel on säilyttänyt asemansa usein toistuvana sävelenä.

Sävelmävertailu osoittaa, että suomenkielisen introituksen sävelmä muodostuu pitkälti sävelmäpartikkeleista, jotka lainautuvat suoraan latinankielisestä juurisävelmästä. Tunnistettiin kohdat, jotka Gunnærus on poistanut ja joita hän on lisännyt. Hannikaisen mukaan Gunnærus on yleensä muokannut antifoneja varsin vapaasti sentonisoinnin keinoin. Tämä huomataan jo intonaatiossa. Latinankielinen intonaatio ”Factus est Dominus” jää ikään kuin kesken, kun suomenkielisen introituksen sävelmä lähtee jo omalle reitilleen. Suomenkielisen tutkimuslaulun sävelmä on muokattu poikkeuksellisen kauniiksi ja sujuvaksi ja Gunnærus on muokannut sävelmää melko paljon sekä muuttamalla sävelmäpartikkelien järjestystä että deklamaatiota Suomen kieleen sopivaksi. Tästä käy ilmi, että Gunnærus osasi käyttää sentonisaatiomenetelmää, aivan kuten Hannikainen esittää.

6. Tutkielmassa käytetyt lyhenteet

HEN – Henricus Thomae -boken

GT – Graduale Triplex

GOM – Gunnæruksen *Officia Missæ*

7. Lähde- ja kirjallisuusluettelo

7.1. Painetut lähteet

Graduale Triplex (GT)

1979 *Graduale triplex: seu Graduale Romanum Pauli PP.VI cura recognitum & rhythmicis signis a Solesmensibus monachis ornatum, neumis Laudunensibus (Cod. 239) et Sangallensibus (Codicum San Gallensis 359 et Einsidlensis 121) nunc auctum*. Paris, 1979.

Hannikainen, Jorma

2006 *Suomeksi suomalaisten tähden. Kansankielisen tekstin ja sävelmän suhde Michael Bartholdi Gunnæruksen suomenkielisessä Officia Missæ -introituskoelmassa (1605)*. Studia Musica 29. 2006, Kuopio.

Hannikainen, Jorma (toim.)

2009 *Michael Bartholdi Gunnærus: Officia Missæ (1605)*. Kirkkomusiikin osaston julkaisuja 32. Yliopistopaino, Helsinki 2009.

Parvio, Martti (toim.)

1988 *Post scriptum. Missale Aboense 1488*, näköispainos. Porvoo.

Vuori, Hilikka-Liisa

2011 *Neitsyt Marian yrttitarhassa - Birgittalaissisarten matutinumien suuret responsoriot*. Studia Musica 47. Unigrafia, Helsinki 2011.

7.2. Verkkolähteet

Knuutila, Jyrki

Viipurin kirkollinen elämä ja sen vaikutus kirkolliseen kulttuuriin

1200-luvun lopusta vuoteen 1710. Jyrki Knuutila & Markus Hiekkänen.

Verkkolähde: <https://wiipuri.fi/app/uploads/2018/11/VSKS-Toimite-19-Jyrki-Knuutila-Markus-Hiekkanen.pdf> Viitattu 20.12.2019

7.3. Käsikirjoituslähteet

GOM

Gunnærus, Michael Bartholdi 1605: *Officia Missæ*. Nuottikäsikirjoitus. Borgå lyceums bibliotek. Digitaalinen kuvakopio, Jorma Hannikaisen hallussa.

Henricus Thomae -boken (HEN)

Skara stifts- och landsbibliotek. Ms. musikhandskrift nr. 5 (Henricus Thomae -boken). Jorma Hannikaisen hallussa oleva Digitaalinen kuvajäljenne.

8. Kuvaliitteet

8.1. Henricus Thomae -boken, 68v

8.2. Gunnæruksen Officia Missæ 1605, 35r

25

In g^octa *Quintavocem suam percipiat caritas mea esse factam*
Dominica 2da
post Trinitatis
off. psalm. 18.
 Amen

Herra on minin turwani, ja gån
 wey minin vlos lais tui. Hän minin
 vlos humuasi sille gån mieli sin mi
 ni gån. Minä vasa san syvänsämi sinä Herra
 minin wojuam. Herra omni minin lailon minin luvaja
 minin woapattojam. *Cum* Amen

8.3. Introitusten Factus est Dominus ja Herra on minun turvani sävelmävertailu.

[antifoni]

Sävelmävertailu Factus est - Herra on

HEN, 68v	GOM, 35r

8.4. Missale Aboense: secundum ordinem fratrum praedicatorum. Parvivo, Martti 1988 s.262.

habemus a deo: ut qui diligit deū diligat et frēm suū.

Gra. Ego dixi dñe miserē mei. sana aīas meā quia peccaui tibi

v. Btūs qui intelligit sup egenū et pauperem. in die mala liberavit eū dñs. **Alia. v.** Verba mea auribz pcipe dñe: intellige clamorē meū.

S. lucā. xvi. c. In illo tpe. Dicebat ihc turbis iudeorū: et phariseorū. Homo quidā erat diues: et induebat purpura et bil-

l. l. xi. feria. v. Remiscē. Credo. Offer. Intende vocē orōnis mee rex meus et ds meus

qm̄ ad te orabo dñe. **Secreta**

Hostias nrās dñe tibi dicatas placatus assume: et ad ppetuū nob tribue puenire subsidium. **P. d. Loio**

Narrabo oīa mirabilia tua. letabor et exultabo in te. psallam nomini tuo altissime. **Post cō**

Tantis dñe repleti muneribus. presta q̄s. ut et salutaria dona capiamus: et a tua nunq̄ laude cessemus. **P. dñm. Dñicaj. Officiū.**

Haccus est dñs pector meus et eduexit me in latitudines: saluū me fecit quonia voluit me. **ps. Diligaz**

te domine virtus mea dominus firmamentū meū et refugiu meū.

Gloria patri. **Oratio** Sancti nois tui dñe. timorē pariter et amorē fac nos habē ppetuū: qz nunq̄ tua gubnatione destituis. quos in soliditate tue dilectionis instituis. **P. dñm.**

Lectio ep̄le beati iohannis

Capitoli. i. tercio cap. **A**rissimi. Nolite mirari: si odit vos mundus. Nos scimus qm̄ trāslati sumus de morte ad vitā: qm̄ diligimus frēs. Qui nō diligit: manet in morte. Dis qui odit frēm suū: homicida est. Et scitis qm̄ omnis homicida: nō habet vitam eternam in se manentē. In hoc cognouimus caritatē dei: qm̄ ille pro nob animā suā posuit: et nos debemus p fratribz aīas ponē. Qui habuerit substantiā mūdi huius: et viderit fratrē suū necesse habē. et clauerit viscera sua ab eo: qm̄ caritas dei manet i eo? **Filioli mei. non diligamus verbo neq̄ lingua: sed ope et veritate.**

Gra. Ad dominū cū tribularet

8.5. Hannikainen, Jorma (toim). Michael Bartholdi Gunnærus, Ne Latinan kieliset Officia Missæ, s. 53.

Dominica 2. post Trinitatis

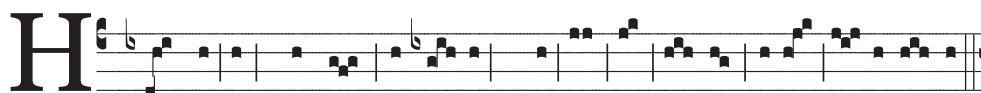
2. Pyhän Kolminaisuuden päivän jälkeinen sunnuntai

A. Ps. 18:19b, 20

V. Ps. 18:2, 3a

46.

I

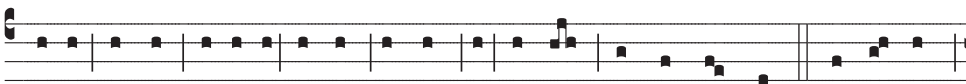
Her-ra on * mi-nun tur-va-ni ja hän vei mi-nun u-los la-ki-al-le.

Hän mi-nun u-los tem-mai-si, sil-lä hän mie-lis-tui mi-nu-hun.

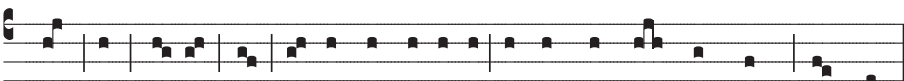
Ver: Mi-nä rakastan sydäimestäni sinua, Herra, mi-nun voi-main. Her-ra

ompi minun kallion, minun linnan ja mi-nun va-pah-ta-jain. Kun-ni-a

ol-koon I-säl' ja Po-jal' ja Py-häl' Hen-gel', niin kuin ollut on algusta ja

nyt ja ai-na ja i-jankaikkisesta i-jan-kaik-ki-suu-ßen. Aa-men.